

ANADOLU SAHASINDA YAZILMIŞ ESKİ BİR ARAPÇA-TÜRKÇE SÖZLÜK ÜZERİNE NOTLAR

Dr. Paşa YAVUZASLAN*

Türk dili sahasında yazılan sözlük türündeki ilk kaynak, Kâşgarlı Mahmud'un dil tarihimiz açısından yeri doldurulamayacak olan *Divânu Lüğâti't-Türk* adlı eseridir. Bugün, geniş coğrafi alanlara yayılmış, birbirinden az ya da çok farklı Türk lehçelerine ayrılmış bulunan dilimizin en eski ve en birleştirici kaynağıdır.¹ Kâşgarlı Mahmud, yalnız çağının yetkili bir filoloğu olmakla kalmamış, aynı zamanda, Türk etnoğrafı, etnoloğu, onomastikçisi, folklorcusu ve sözlükçüsü olmuştur. Bu yönden *Divan*, çağının en değer biçilmez eserlerinden sayılır. Kâşgarlı bu eserini, Arap ve İran tarihçileri gibi kendisinden önce yazılan kaynaklardan yararlanarak yazmamış, aralarında yaşadığı Türk halkının zengin ürünlerinden esinlenerek Türk'ü tanıtmak istemiştir. Ele aldığı dil konusunu bir filolog olarak örnekleriyle açıklamış, kullanış yollarını dil bilgisi kurallarıyla desteklemiştir.²

Kâşgarlı Mahmud, Türk boyları arasında Türkçenin konuşulan pek çok lehçesindeki kelimeleri toplamış ve bunları Arapça olarak açıklamıştır. Bugünkü Türk lehçelerinde yaşamakta olan pek çok kelimenin köklerini, bu eserde tespit etmek mümkündür. Kâşgarlı Mahmud'un *Divan*'ından başka Kıpçak sahasında da hem Kıpçak Türkçesinin gramer özelliklerini hem de bu lehçenin söz varlığını içeren gramer ve sözlük mahiyetinde eserler kaleme alınmıştır³.

Anadolu sahasında gelişen Batı Türkçesinde Arapça-Türkçe ve Farsça-Türkçe şeklinde kaleme alınan iki dilli sözlükler, Fars ve Arap kaynaklarını Türkçeye çevirmede başvuru kaynağı özelliği

* A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü araştırma görevlisi.

¹ *Divânü Lügat-it- Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972, s. XI. (Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun inceleme yazısından)

² a.g.e. s. XII.

³ Dr. Ahmet Caferoğlu, *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*, İstanbul Evkaf Matbaası 1931; Besim Atalay, *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, TDK, İstanbul 1945; Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara 1994.; Doç.Dr. Recep Toparlı, *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*, TDK, Ankara 1992.

taşımışlardır. Bugünkü yazı dilimizin temelini ve tarihini oluşturan Eski Anadolu Türkçesi döneminde Arapçadan Türkçeye ve Farsçadan Türkçeye kaleme alınan pek çok iki dilli sözlük, kütüphanelerimizde gün ışığına çıkarılmayı beklemektedir. Türkçenin tarihî dönemlerine ışık tutacak nitelikte olan bu sözlükler, özellikle dilimizde geçmişte kullanılıp bugün arkaik olan kelimeleri içermesi açısından önemlidir. Arap harfli metinlerde imlaları benzer ve aynı olan pek çok kelimenin kökenini ortaya koymada da bu türden iki dilli sözlükler, bizim için birer başvuru eseridir. Arap harfleriyle ve harekesiz olarak سوکمک şeklinde yazılı olan bir kelimeyi okurken *sög-*: ‘sövmek’; *sög-*: ‘pişmek, kebab olmak’; *sök-*: ‘diz çöktürmek’⁴; *sök-*: ‘sökmek, söküp yerinden çıkarmak’ fiillerinden hangisiyle karşılayacağımızı tespit etmede bu tür sözlükler bize yol göstermektedir. Bunun yanı sıra yabancı kelimeye karşılık verilen Türkçe kelimenin anlam birimlerinin tespitinde de bu türden eserler araştırmacılara pek çok kolaylık sağlamaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde Arap harfleriyle yazılmış iki dilli sözlüklerden en eskisi XIV. yüzyılda Ferišteoğlu tarafından kaleme alınan *Lügat-ı Ferišteoğlu*’dur⁵. Eser çoğunlukla Kur’an’da geçen kelimelerin Türkçe karşılığını içeren Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Ferište ibni Melik tarafından H.795 (M.1392) yılında kaleme alınan Arapça-Türkçe sözlüğün kütüphanelerimizde 66 adet yazma nüshası bulunduğu tespit edilmiştir.⁶ *Ferišteoğlu Lüğati* üzerinde Doç.Dr. Cemal Muhtar’ın çalışmaları dışında, ciddi bir araştırma ve yayın bulunmamaktadır.⁷ Eserdeki Türkçe kelimeler, Kilisli Rıfat Bilge tarafından *Tarama Sözlüğü* için fişlenmiştir.⁸ Ancak

⁴ “*sök-* ‘to kneel down’. Syn. W. *çök-* (Kaş. translates both the same). (*söke:r*, *sökme:k*); one says er *söke* olturdi: *caşâ ’l-racul* ‘alâ rukbatihî ‘the man knelt on his knees and sat’ III 230 (verse)” EDPT: 819a.

⁵ M. Şakir Ülkütaşır, “XI. yüzyıldan günümüze kadar yazılmış başlıca sözlüklerimiz”, *Türk Dili Belleten*, Seri:III, Sayı: 12-13, Ocak-Aralık 1948, İstanbul 1949 s.49.; *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, I. Cilt, TDK, Ankara 1995, 3. Baskı. s. XXIX-XXX.

⁶ Doç. Dr. Cemal Muhtar, *İki Kur’an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kâimün-ı İlâhî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu. 67, İstanbul 1993, s. 21.

⁷ a.g.e. s.VIII.

⁸ *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, I. Cilt, TDK, Ankara 1995, 3. Baskı, s. XXX.

eserin tenkitli metni ve Arapça-Türkçe dizini ilk defa Doç.Dr. Cemal Muhtar tarafından ortaya konulmuştur.⁹

Doç.Dr. Cemal Muhtar tarafından yapılan araştırmalar sonucunda eserin en eski nüshasının istinsah tarihi H.904'tür. Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi-Ayasofya, Emin Ülgen Bölümü nu. K. 1832'de kayıtlıdır¹⁰. Araştırmacı çalışmanın sonuna bu nüshanın bir de fotokopisini eklemiştir. Doç.Dr. Cemal Muhtar, *Ferişteoğlu Lügati'nin* Arap harfli metnini önce Lâtin harflerine aktarmış (s.30-57.) sonra da metinde yer alan kelimelerin Arapçadan Türkçeye karşılıkları esasında bir dizinini (Alfabetik Sıraya Göre Ferišteoğlu Lügati s.61-93.) hazırlamıştır.

Biz bu çalışmada Türkçe ve Arapça söz varlığı açısından yanlış okumaların doğru biçimlerini tanımlarıyla ortaya koymak için metinde Arapça kelimelere verilen Türkçe karşılıkları, iki dilin önemli tarihî sözlüklerinden karşılaştırarak belirlemeye çalıştık. Ancak metin ile dizin arasında görülen uyumsuzluklara da zaman zaman değindik. Bu yazıda her bir paragraftan önce yer alan ve koyu dizilmiş kelimeler, kitabın metin kısmından alınmıştır.

Doç.Dr. Cemal Muhtar tarafından daha önce doktora tezi¹¹ olarak da hazırlanan bu çalışmada pek çok okuma, anlamlandırma ve vezin hataları bulunmaktadır. Türkler tarafından yapılan yazma Kur'an tercümelerindeki söz varlığını okuyup anlamlandırmada *Ferişteoğlu Lügati'nin* içerdiği kelimeler oldukça önemlidir. Bu Sözlükte Kur'an'da geçen pek çok Arapça kelimeye Türkçe karşılık verildiği için, eser bir anlamda ilk Türkçe Kur'an kelimeleri sözlüğü niteliğindedir. *Ferişteoğlu Lügati*, Yazma Kur'an tercüme ve tefsirleri üzerinde çalışma yapacak araştırmacılar için önemli bir

⁹ Doç.Dr. Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu. 67 İstanbul 1993, X+281+(52 s. tıpkıbasım).

¹⁰ a.g.e. s.21.

¹¹ Muhtar Cemal. "Ferişteoğulları'nın Arapça-Türkçe Lügatleri üzerine araştırma: araştırma-inceleme Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi 1981. (Danışman: Doç.Dr. Esat Çoşan) (Türk-İslâm Edebiyatı)", Hatice Aynur, *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları Tezler, Yayınlar, Haberler Toplu Sayı 1-10*, Sayı:10, Haziran 2000. Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, s.19.

başvuru kaynağı olduğundan, burada geçen bazı kelimeleri, Türkçenin ses, yapı ve anlam bilgisi açısından değerlendirerek yeniden okuduk.

1. **naql** ayırmak (s.31.)

naql: ırmağ ‘uzaklaştırmak’. Dizine *nakl: Irmak (Ayırmak) 4* (s.90.) olarak alınan bu kelimenin Arap harfli metindeki imlâsı اِرْمَقُ biçimindedir. Dördüncü mısraın nüsha farkları belirtilmediğine göre bu tanık *ırmağ* fiilinden başka bir biçimde okunamaz.

2. **ḳumām** süpürendürür (s.31.)

ḳumām: süpründü durur ‘süprüntüdür’. Araştırmacı, bu tanığı dizine *ḳumām: Süpüren (süprüntü)* şeklinde almıştır. Oysa ibarenin Arap harfli metindeki imlâsı سِبْرُنْدُورُ biçimindedir. قَمَامَة : *Sweepings* ‘süprüntü’ Elias: 564.; *ḳumāme: süpründi*. Ahter:181.

3. **riḥ** yel (s.32.)

riḥ yel şeklinde okunan kelime “ribḥ” okunmalı ve Türkçe karşılığı da *aşşı* ‘kazanç, kâr’ olarak verilmelidir. Arap harfli metinde ibare رِبْحُ أَحْسَى (ribḥ: aşşı) biçiminde geçmektedir. 23. mısraın nüsha farkları dipnotla belirtilmediğine göre eserin bütün nüshalarında bu ibarenin *ribḥ:aşşı* olarak geçtiğini varsayabiliriz. *assı, (as(II), ası): 1. Fayda, kâr, kazanç, menfaat. Er-riḥ [Ar.]: Assı ve faide (Ah. XVI. 418), TTS-I: 247-250.*

4. **maḳt** poşmak (s. 32.)

poşmak biçiminde okunan ve dizin bölümünde *Maḳt: Paşmak (kin) 37* (s.86.) olarak anlamlandırılan kelime Türkçe *buşmak* ‘öfkelenmek’ fiilidir. *buşmak, (puşmak): Öfkelenmek, kızmak. TTS-I:719.*

5. **da‘as** nesne işidür (s.33.)

da‘as: nesne azıdur şeklinde okunmalıdır, anlamı ise ‘bir parça’dır. Çalışmanın sonunda yer alan Arap harfli metinde, kelimenin imlâsı دَا‘سُ نَسْنَة اَزِيدُرُ biçimindedir. *da‘s vn. 2. A stuffing and cramming a bag, etc., with something, Redh.: 905.; da‘s: Cima etmek ve süngü ile urmak ve az nesne şey kalîl manasına. Ahter: 308.*

6. **nemîm** kovu (s.34.)

nemim: kov 'dedikodu' okunmalı ve anlamlandırılmalıdır. *kov: Dedikodu, gıybet. (nemîm) Topaloğlu, K.Trç.II: 404; ko:v 'backbiting, persecution', kovla:- (Türkü), Cf. kov-, Kıp. XIV ko:w al-ğiba 'backbiting' İd.76. EDPT: 580.*

7. **şarar**: kuğ (s.34.)

şarar: koğ 'kıvılcım' okunmalıdır. *koğ: Kıvılcım şerare. şerer [Ar.]: koğ... (Fer. XIV.s.) TS-IV: 2600.; ko:ğ 'dust', Osm. XIV to XVI koğ 'hot ash, spark'; in several texts TTS III 464..., EDPT: 609.*

8. **sudâ** muhtemel (s.34.)

sudâ: mühmel 'başıboş'tur. Bu kelime dizine alınmamıştır. *sudâ: salınmış 75/36=277a-6 Topaloğlu, K.Trç. II:750/48; سدى : Mühmel, başıboş 75/36. KKA: 240. sudâ: Mühmel yani bir nesneyi kendi kolayına ve havasına kayıdsız behâyim gibi komak ve şol deveye derler ki yabanda kolayına yürüye kimse güdüp gözlemeye. Ahter: 396.*

9. **ışâr**: tayanmakdurur (s.34.)

ışâr: dayınmakdurur şeklinde okunmalıdır. Aynı kelime dizine *ışâr: Dayanacak 76 (s.80) biçiminde alınmıştır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bu fiil dayın- biçiminde geçer, anlamı ise 'kaymak, sürçmek'tir. یشر: To trip, stumble down Elias: 424.; tayınmak, (tayrınmak): Kaymak, sürçmek, TTS-V:3778.*

10. **zerâbiyy** düşenler (s.34.)

zerâbiyy: döşeklerdir. Kur'an'da da geçen bu Arapça sözcüğün Türkçe karşılığı "döşek-ler"dir. *zerbiyyet: döşek 88/16=284b-2 Topaloğlu, K.Trç.II:746/44.; "zerâbiyyu" kelimesi Arapça "zerbiyye" kelimesinin çoğuludur. الزربية: Saçaklı yaygı, döşeme, halı, minder, sedir. Cemisi زرابى 88/16. KKA: 225.*

11. **hıvel**: ayrılmakdurur (s.34.)

hıvel ırılmakdurur. *ارْلَمَقُ* bu imlâ ile yazılan bir kelimeyi "ırılmak" fiili yerine "ayrılmak" okumak -harekeleri yok saysak bile- oldukça zordur. *ırılmak: 1. Ayrılmak, uzaklaşmak, uzaklaşıp kaybolmak TTS-III:1963.*

12. zihār tolulandurur (s.35.)

zihār: tolular-durur. Dizine *zihār: Tolu olanlar 90* biçiminde alınmıştır.. زاحر: *Overflowing; full.* Elias: 274. Bugün Türkiye Türkçesinde bu kelime tonlularlaşarak *dolu* ‘dolu olan, boşun zıddı’ şeklini almıştır. *tolulan+durur* biçiminde bir ibare yanlış okuma sonucu ortaya çıkmıştır. *+dur/-dür (<durur)* bildirme eki isimlere gelir. Çalışmanın sonundaki Arap harfli metinde bu kelimenin imlâsı طُولُورُور biçimindedir.

13. lubūs ne ekin tonı (s.35.)

lubūs ne? egin tonı. Kelimenin anlamı ‘sırta giyilen elbise’dir. *eğın (eyin): Sırt, arka* TS-III: 1390; *eğın ‘arka, sırt’ Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede egin olarak geçer. Eski Kıpçakçada eyin biçimi kullanılır.* TDES: 130. Türkçenin tarihî dönemlerinde kelimenin *ekin* biçimi görülmemektedir. Eski harflerle كِي biçiminde yazılan bu kelimeyi *ekin* olarak okumanın sebebi Türkçenin tarihî imlâsını ve fonolojisini bilmemekten kaynaklanmış olsa gerek.

14. ħimār dūrüncekdürür (s.35.)

ħimār: derincek durur ‘baş örtüsü’. *derincek, (dirincek): Baş örtüsü.* TTS-II: 1106.; *ħimār: derincek 24/31=167b-6.* Topaloğlu. K.Trç.II:734/32. [*terinçek* ‘cloak, wrapper’ prop. Dev. N. fr. *térin-EDPT: 552.*] [*tärincäk* “a thin cloak”: OTWF: 47.] Marcel Erdal, bu tanıkla ilgili şöyle bir dipnot düşmüştür: “This is from ter-; cf. the. DLT täril- for the abberant vowel.” OTWF: 47. Bu tanıklardan anlaşılacağı üzere *derincek* ‘başörtüsü’ *dür-* fiilinden değil *der-* (<ter-) fiilinden türemiş bir söz varlığı olsa gerek.

15. fez’ acımak (s.37.)

fez’: açmak. *fez’* kelimesi Kur’an’da ‘dehşet ve telâşını giderme’ anlamında geçer. فزع : *Dehşet ve telaşını gidermek.* KKA: 367.; *tefzi’:* *korku gideril-* 34/23=204b-6, Topaloğlu, K.Trç.II: 784/82. Ayrıca eski harfli metinde أَجَمَقْ şeklinde yazılı olan bu kelimeyi, hem imlâ açısından hem de mana bakımından *açmak* okumak daha doğrudur. *feza’* kelimesinin her ne kadar ‘dehşete ve telâşa kapılmak’ anlamları varsa da bu eserde *feza’* kelimesinin

Türkçe karşılığının *açmak* 'ferahlatmak, (sıkıntısını) gidermek' fiili olduğu yazılış ve anlam bakımından daha doğrudur.

16. da^{cc} segitmek (s.37.)

da^{cc}: sekitmek 'azarlamak'. ع: *Kovmak, itelemek, azarlayarak itip kakmak, defetmek*, KKA:184. *seğitmek: Dolaşmak*, TTS-V: 3370. *seğitmek* fiilinin eski metinlerdeki anlamı genellikle 'koşmak, yürümek, dolaşmak vb.'. Ancak eski harflerle aynı imlâda bir başka fiil olan *sekitmek* ise 'azarlamak, reddetmek, takdir etmek' anlamında kullanılır. *sekitmek: 2. Reddetmek, azarlamak, takdir etmek*, TTS-V: 3376.; *de^{cc}: gücemleyü sür- 'şiddetle itmek, kovmak' 107/2=289a-10* Topaloğlu, K.Trç.II:736/34. *sekit- See söküt- 'to kneel' EDPT: 820* (diz çöktürmek).; *sökmäk '2. Azarlamak, sövmek' EUTS: 209.*; *sekit-: Azarlamak, bağırıp çağırmak*, Topaloğlu, K.Trç.II: 510. سَكَيْتُ imlâsıyla yazılı olan bu fiil, *segit-*: 'koşmak, yürümek' değil, *sekit-*: 'azarlamak, kovmak' şeklinde okunmalı ve anlamlandırılmalıdır. İki fiil birbirinden hem semantik hem de fonetik olarak tamamen ayrıdır.

17. durûc nesneyi dürmek (s.37.)

durûc: nesneyi dèrmek. *dürmek: 1. Bükmek, katlamak, tomar hâline getirmek. 2. Toplamak, devşirmek. 3. Buruşturmak*. TTS-II: 1330.; *dermek (dirmek): Toplamak, biriktirmek*, TS-II: 1111.; *ter-*, OTWF: 864.; *tür-*, OTWF: 865.; *tér- (d-) 'to bring together, collect, assemble' . EDPT: 529.*; *tür-(d-) 'to roll up' EDPT: 530.* دُرْمَك imlâsıyla yazılı olan bu kelime semantik olarak *dür-* '2. toplamak, devşirmek' fiiliyle yakın anlamda olsa da köken ve fonetik olarak birbirinden ayrı iki söz varlığıdır.

18. zift kir (s.37.)

zift: kır (<Ar.) 'zift'. قير: *Asphalt; black bitumen; mineral pitch*, Elias: 574; *kîr: (Yun.) (kim.) katran, zifiri siyah*. BFTS: 480.; *kîr (قير): Mîr vezninde katran manasınadır. Kara sakıza da denir ki onunla gemi kalafat ederler. Gayette siyah olmakla ziyadesiyle siyah olan nesneyi ona nisbet ederler*. Burhân-ı Katı: 449.

19. şayf yaz (s.38.)

şayf : yay 'yaz' okunmalıdır. Eski harfli metinde ياي biçiminde yazılı olan bu kelimeyi manaya bağlı kalmadıkça *yaz* okumak oldukça

güçtür. Nüsha farklarında *yaz* kelimesinin diğer nüshalardaki biçimleri belirtilmemiştir. Bununla birlikte araştırmacı, *yay* 'yaz' anlamında bir kelimenin Eski Türkçeden beri kullanıldığını kaynaklardan tespit etme yoluna gitmemiştir. *yaz* 'yılın, haziran 21'inde başlayıp eylülün 23'üne değin süren, ilk baharla son bahar arasındaki sıcak mevsimi' Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Eski Türkçe yaz biçiminin 'ilk bahar', *yay* biçiminin ise 'yaz' anlamına geldiği anlaşılıyor. TDES: 446. *yay*: Yaz. (şayf) Kurayş kabilesi öğrenmegi için, öğrenmegi için anlarun, kış geçmegi ya'nî Yemen'din yaña, dakı yayun ya'nî Şam'din yaña. (289a-7=107/2). Topaloğlu, K.Trç.II: 646.; Tarama Sözlüğü'nde bu tanık şu şekilde geçmektedir: *Hulk: kılınç, seyf: kılıç, güzdür: harif, sayf [Ar.] yay (Fer. XIV.13)*. TTS-VI: 4434.

20. hilye bezeg (s.38.)

hilye bezek 'süs'. Dizinde bu kelime *hilye: Bezeg (süs) 159* (69.s.) biçiminde geçmektedir. *bezek: 1. Süs, ziynet*, TTS-I: 529. Türkçe *beze-* fiilinden *-k* fiilden isim yapım ekiyle türemiş bu kelimenin son sesi *-g* değil *-k* okunmalıdır.

21. zer koğul dimek (s.38.)

zer: koğul demek. "ko-ğıl" kelimesinin *koğul-* [kovul-'kovulmak'] fiiliyle bir ilgisi yoktur, burada *ko-* fiili, bugünkü yazı dilimize göre arkaikleşmiş olan *-ğıl /-gil* emir 2. tekil şahıs ekiyle çekimlenmiştir. Arap harfli metnin fotokopisinde kelimenin imlâsı قوغل biçimindedir. Çalışmada yazma nüshaya özgü imlâ-fonoloji özellikleri ya modernize edilmiş ya da görmezlikten gelinmiştir.

22. kayd'dur döşek (s.39.)

kayd: duşak 'köstek, ayak bağı, bağ'. Arap harfli metinde kelimenin imlâsı كَشَقْ biçimindedir. *duşak, (tuş, tuşak): Köstek, ayak bağı, bağ. Kayd قيد [Ar.]: Ayak bağlayacak tuşak طوشق ve bukağ.* (Bab. XVI.2, 474), TTS-II: 1275.; *duşak* 'atların iki ayağını ipe bağlayarak yapılan köstek'. Ağızlarda *tuşak* biçimi de kullanılır. <tuşa- 'kösteklemek' +*-k* eki. TDES: 124. Araştırmacı, kelimenin diğer nüshalardaki farklarını 170. dipnotta şu şekilde vermiştir: *Döşek H: deşek AET*.

23. **ışfāk** yaymak kapudur (s.39.)

ışfāk: yapmak kapuyu 'kapıyı örtmek'. Arap harfli metnin fotokopisinde fiilin imlâsı **يَيْمُقُ** biçimindedir. *yaymak*¹²: 1. Yağın çıkarmak için yoğurdu yayıkta çalkalamak. 2. Tahrik etmek, dağıtmak, perişan etmek, TTS-VI: 4448-4449.; *yapmak, (yapamak): Kapamak, kapatmak, seddetmek, örtmek*, TTS-VI: 4300.; صفق: *To slam a door*. Elias: 375. "yaymak": 'döşemek, yaymak, sermek' anlamındaki fiil, Eski Türkçe "yadmak" biçiminden gelmektedir. Tanığın *yay-* 'çalkalamak' ve *yay- <yad-* 'yaymak, döşemek, sermek' fiilleriyle anlam yönünden bir ilgisi yoktur.

24. **ihrāk** dökmek kanıdır (s.39.)

ihrāk: dögmek katıdır 'aşırı derecede dövmek'. Arap harfli metinde fiilin imlâsı **كُمُكُ قَتِيدُرُ** biçimindedir. Araştırmacı kelimeyi dizine *ihrāk: Kan dökmek 180* (62.s.) ve *irhāk: Yormak 223* (63.s.) şeklinde iki farklı tanık olarak almıştır. Metnin aslında Arapça *irhāk* kelimesinin karşılığı olarak *dögmek katıdır* verilmiştir. 223. mısra da böyle bir tanık bulunamamıştır. *irhāk: geñsüz eyle-* 74/17=275-11. Topaloğlu, K.Trc. II: 745/43.; *geñsüz eyle-*: 1. *İcbar etmek, zorlamak. (irhāk)*, Topaloğlu, K.Trc. II: 228. krş. *geñsilet-, keñsilet-, keñsület-: Zorlamak, icbar etmek*. s.231.; *dögmek*: 1. *Ezmek*. 2. *Topa tutmak, bombardıman yapmak*,. 3. *Basmak, baskın yapmak*, TTS-II: 1225.

25. **şatı nedür?** su kırañı (s.39.)

şat'u: sokarık 'filiz, sürgün' okunmalı ve anlamlandırılmalıdır. *sokarık* kelimesinin Arap harfli metindeki imlâsı **سَوْقَرُقُ** biçimindedir. *sokarik: Topraktan ilk çıkan filiz, filizlenme, filizin topraktan çıkması, intaş*. TTS-V:3500.; *sokarik: Yeni çıkan filiz*. DS-X: 3658. شَطَا : *Taraf, canib, kenar, uc*. KKA: 264. شطاء الزرع : *Ekin filizi*. KKA: 265.; *şat': oğulduk*. Topaloğlu, K.Trc. II: 757/55. *oğulduk: Filiz sürgün*. Topaloğlu, K.Trc. II: 457. Bu tanıkların yanı sıra Türkçede *karık* 'kenar, kıyı, sahil' anlamında da bir kelime yazılı kaynaklarda

¹² *yaymak* 'çalkalamak, kımıldatmak, sallamak' anlamındaki fiilin, Eski Türkçe *yadmak* 'yaymak, döşemek, sermek' le bir ilgisi yoktur. Eski Anadolu Türkçesinde 'sermek, döşemek, yaymak' anlamında kullanılan fiil genellikle *yazmak* [**yazmak (I): 2**. *Yaymak, dağıtmak, açmak*. TTS-VI: 4458 .]'tir.

bulunmaktadır. *karık*: (t) *Kenar, kıyı, sahil*. İMS: 547. *karık*: 1. *Su cetveli*. TTS-IV: 2299.; *karık* 1. 'bağ ve bahçe sulamak için açılmış su yolu, ark; 2. 'bu arklar arasında kalan ve tohum ekmek için kullanılan yer, evlek'; 3. 'sabanla tarlada açılan çizi' Ağızlarda *garık* biçimi de yaygın olarak kullanılır. TDES: 213. *garık* (IV): Baharda erken yetişmesi içi dikilen soğan. DS-VI: 1926. *Tarama Sözlüğü* nde ve *Derleme Sözlüğü* nde yer alan ve eski kaynaklarda görülmeyen *sokarık* 'filiz, filizlenme; yeni çıkan ekin' kelimesinin *karık* (*garık*) 'ekin ekilen yer, baharda erken yetişen ekin, su cetveli' kelimesiyle bir ilgisi olabilir. *sokarık* (< su + karık) ?.

26. inşirāk ıldırmağdurur (s.40.)

inşirāk: ıldırmağdurur 'parlamak'. Araştırmacı, bu maddeyi dizine *inşirak*: *Ildırmak* (*aydınlamak*)192 (63.s.) biçiminde almıştır. *ıldıra-t-mak*: *Parlatmak* TTS-III :1937.; *yalrı*:- 'to shine, gleam': *Osm. yaldura/-yıldara-/ yıldura-/ ıldıra-* (not yoldura) TTS I 829; II 1049; III 808; IV 881, EDPT: 923-924. Fiilin kökü *ıldır*-değil, *ıldıra*-dır.

27. niyām yatlu kişilerdur (s.41.)

liyām: yatlu kişilerdür. Arapça *levm* kelimesinden gelen *liyām*: yatlu 'şom, kötü, fena' anlamındadır. Kelime dizinde *niyām*: *Yatlu kişiler, 'uyuyanlar'* 28, 204 (s.91.) şeklinde verilmiştir. Metnin Arap harfli fotokopisinde bu söz grubunun imlâsı يَنَلُو كَيْشِي لُرْدَرُ لِيَامُ اللومة: *Kınama, levm*, KKA: 468. ; *yatlu, (yatlı)*: *Kötü, şom, âdi, fena*, TTS-VI: 4390. *yat*+*lu* 'uyuyan' biçiminde ve anlamında bir kelime Türkçenin kaynaklarında bulunmamaktadır. Türkçede isimlerden sıfat yapım eki olan *+lu/+lü* fiil tabanlarına gelmez.

28. kâṭibe 'olur dimeklik dökeli (s.41.)

kâṭibe olur dimeklik dökeli. "kâṭibe" kelimesinin anlamı 'hep, bütün' demektir. Bu anlamda Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığı arasında yer alan kelime *dükeli*'dir. *dükeli, (tükelî, dükeli, düğeli)*: *Hep, cümle, hepsi, bütün, herkes*. TTS-II: 1306.; *tüke:l fr. tüke:-* 'complete, entire', EDPT: 480.

29. **zığş** nedür? bir bağcık (s.41.)

zığş: bir bağ çıbık 'bir demet çubuk, saplardan yapılmış demet'. Arap harfli metinde kelimenin imlâsı **بِرْبَاغُ جَبِقُ** biçimindedir. **zığş**: *bir avuç çubuk* 38/44=216b-9 Topaloğlu, K.Trç.II: 765/63.; **الضغث**: 'Demet/Karışık şey' KKA: 295. Araştırmacı, 214. mısranın nüsha farklarını belirtmediğine göre bu ibarenin bütün nüshalarda *bir bağ çıbık* olarak geçtiğini varsayabiliriz.

30. **muţfi** nedür? sövndüren (s.42.)

muţfi: sövündüren 'söndürmek'. Araştırmacı bu kelimeyi dizine **muţfi**: *sövündüren (söndüren)* şeklinde almıştır. Eski harfli metnin fotokopisinde fiilin imlâsı **سَوِينْدُرُنْ** biçimindedir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *söndürmek* fiili, *sövündürmek*, *sögünmek*, *sövünmek* gibi değişik imlâlarda geçer. 227. mısranın nüsha farkı dipnotlarında bu fiilin diğer nüshalardaki farklı yazılışları belirtilmediğine göre fiil, metinde olduğu üzere *sövündür-* imlâsıyla okunmalıdır.

31. **marşüş** nedür? berikmiş (s.42.)

marşüş: berkimiş 'muhkem'. Kelime Arap harfli metinde **بِرْكَمِشْ** imlâsıyla geçmektedir. *berk* 'sağlam, muhkem' kelimesinden *+i* isimden fiil ekiyle türetilmiş olan bu fiil, *berik-* değil *berki-*'dir. *berkimek*, (*berkişmek*): *Sağlamlaşmak, pekişmek, yerleşmek*. TTS-I: 517.; *berkit-* Caus. f. of *berki-*: *Den. V. fr. berk*. EDPT: 363.

32. **inzâf** nedür esirmek (s.43.)

inzâf: esirmek 'sarhoş olmak'. Dizine bu kelime **inzâf**: *Esirmek (kesilmek)* 251 (s.63.) şeklinde alınmış ve anlamlandırılmıştır. **inzâf m.**: *esrük olun-* 37/47=212b-8 Topaloğlu, K.Trç.II: 808/106. *esirmek*, (*esrimek*): 1. *Sarhoş olmak, aklını kaybetmek, delirmek, kendinden geçmek*. 2. *Azgınlaşmak, sertleşmek, çok kızmak*, TTS-III: 1540-1542. Bu fiil metindeki imlâ (**اَسْرَمَكْ**)nın aksine *esirmek* de okunsa anlamı 'kesilmek' değil 'sarhoş olmak'tır. **انزف**: *Tükenmek/ Sarhoş olmak* KKA: 503.

33. **kâliḥ** yüzünü pörteren (s.43.)

kâliḥ: yüzün burtaran 'yüzünü ekşiten, buruşturan'. Dizinde kelime **kâliḥ**: *Yüzünü pörteren(somurtkan)* 261 (s.85.) şeklinde verilmiştir. **pörter-** biçiminde okunan fiil, **burtar-** fiilidir. **burtarmak**,

(*yüz pürtarmak, yüz burtarmak*): 1. *Yüzünü buruşturmak*, TTS-I: 711. *bertin-* 'burkulup incinmek' anlamında Eski Türkçe metinlerde geçen fiille de *pörter*-in bir ilgisi yoktur. Çalışmanın son bölümünde yer alan Arap harfli nüshada, kelimenin imlâsı *يُوزِنُ بَرْتَرَنُ* biçimindedir. Arapça *kālîh* kelimesinin karşılığı olarak semantik ve fonetik açıdan en uygun okunuş biçimi *yüzün burtaran*'dır.

34. *kādiḥ* kavi, duruşan neseneye 'irmek Vuşül (s.43.)

kādiḥ: kavi durişen nesneye, şeklinde okunmalıdır. *duriş-* 'çabalamak'. Ayrıca araştırmacı, bu kelimeyi dizine *kādiḥ: kavi 262* (s.84.) olarak almıştır. Tanığın ikinci bölümü ise, *vuşül: Duruşan nesneye irmek 262* (s.92.) biçiminde dizine alınmıştır. Burada *vuşül* kelimesinin karşılığı *ermek*'tir. *kādiḥ: cahdlik eyleyici 84/6=282b-8*, Topaloğlu, K.Trc.II: 795/93.

35. *Rūḥu'l-Ḳudus* Cebrâil / nuzul konana Yerâk (s.44.)

"267. *Rūḥu'l-Ḳuds* Cebrâ'il / nuzul konana yaraḳ" şeklinde okunmalıdır. Metinde Arapça *nuzul* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak *konana yaraḳ* verilmiştir. *nuzul: konuğa yaraklanmış nesene 3/198=34b-10* Topaloğlu, K.Trc. II: 808/106.; *konuğa yaraklanmış nesene: Misafiri ağırlamak için hazırlanan kıymetli şey. (nuzul)*, Topaloğlu; K.Trc.II: 399. Araştırmacı tarafından *yaraḳ* kelimesi Arapça *yerâk* olarak okunmuş ve karşılığı olarak da "nuzul konana" sanılmıştır. Arapça-Türkçe alfabetik dizine bu tanık alınmamıştır.

36. *ğislin* çıban yandısı (s.45.)

ğislin: çıban yundısı 'irin'. Metnin Arap harfli fotokopisinde kelimenin imlâsı *چبان ينديسى* biçimindedir. *yundi: yemek yedikten sonra kabın yıkantısı*. III, 31 DLT: 156.; krş. *ğislin: tamuluklar yağından sızan 69/36*. Topaloğlu, K.Trc.II: 779/77.; *yuyundu (yuyuntu): Bulaşık suyu, yıkanan şeyden dökülen su*, TS-VI: 4741.; *الغسلين: (Yıkanan şeyden çıkan) kirlili su*, 69/36. KKA: 349. Bütün bu tanıklar ve veriler neticesinde kelime *yan-du* değil, *yun-* (*yuyun-*)-*du*'dur.

37. *havz* nedür? yeñin olmak (s.45.)

havz nedür? yeğ olmak 'üstün gelmek, galip gelmek'. *Yeğün (yiğün): Üstün, fâik, galip, kuvvetli, şiddetli, baskın*, TTS-VI: 4477.; *yeğün olmak: Zor ve kuvvetle birisini ezecek durumda olmak, bir şey üzerinde zor kullanıp ağır basmak, üstün olmak, galip durumda*

bulunmak. TTS-VI: 4481. *istiḥvāz. gālib ol-* Topaloğlu, K.Trç.II: 729/27. استحوذ على تغلب: *To overcome; overpower*, Elias: 171a. Arap harfli metinde *يَكْ اَوْلَمَقْ* biçiminde geçen kelimeyi *yeñin olmaq* okumak anlamca *yeñ-* fiili ile ilişkilendirilse de bu fiilin *yeñ-in* türevi eski kaynaklarda tespit edilememiştir.

38. *izlāf yakîn eylemek* (s.46.)

izlāf yakın eylemek. Araştırmacı, bu kelimeyi Arapça kelimelerin dizinine almamıştır. *izlāf: yakın getir-*; *izlāf: yakın olın-* Topaloğlu, K.Trç.II: 747/45. *yakîn eylemek* Arapça *yakîn* ve Türkçe *eylemek* yardımcı fiilinden oluşan bir birleşik yapıdır. *yakîn eylemek* ise; 'yaklaştırmak, yakınlaştırmak' anlamlarında kullanılan ve her iki unsuru da Türkçe olan bir birleşik fiildir.

39. *rātık nedür? 'olaşan* (s.46.)

rātık: ulaşan 'ulaşan, birleşen'. Araştırmacı bu kelimeyi dizine *Rātık: 'Oluşan 315* (73.s.) biçiminde almıştır. Kelime *ulaş-* 'birleştirmek, bağlamak' fiilinin *-an /-en* sıfat-fiil ekiyle türemiş biçimidir. *ulaşmak: 2. Birleşmek, birleşip yapışmak, lâhik olmak*, TTS-VI: 3941.; *ratık: bağlu* Topaloğlu, K.Trç.II: 741/39. Eski kaynaklarda bu anlamda *olaş-* gibi bir fiile rastlanılamamıştır.

40. *ırhāk nedür? yorımak* (s.46.)

ırhāk: yörimek 'yürümek'. Bu kelimenin Arap harfli metindeki imlâsı *يُورِمَكْ* şeklindedir. Dizine *ırhāk: yormak 223* (63.s.) olarak alınmış olan bu kelimenin nüsha farklarındaki değişik biçimleri şöyledir: *323. Yorımağ AHT: bürmek E.* (s.46.). Ancak burada A harfi ile kastedilen nüsha -Süleymaniye K., Ayasofya, Emin Ülgen Bölümü, K.1832/4-da kelimenin imlâsı *yörimek* biçimindedir. Araştırmacı tarafından dizinde *yormak* olarak verilen fiil, *yori-* (*yöri-*) fiilinden köken ve anlam olarak farklıdır. *yor-* 'tabir etmek' anlamındaki kelime Eski Türkçe *yör-* fiiline gider, *yör-ül-* 'to interpreted'. OTWF: 689. *yöri-* fiili ise; Eski Türkçe *yori-* fiiline gider, *yori-t-* 'to make people walk, OTWF: 795.

41. *ḥaten nedür? güveygü* (s.46.)

ḥaten: güyegü. Hem vezin gereği hem de kelimenin kökeni bakımından bu karşılık *güyegü* okunmalıdır. Arap harfli metinde kelimenin imlâsı *كُيَكُو* biçimindedir. Harekeler yanlış konulmuş olsa

bile, kelime Eski Türkçe *küdegü* den gelmektedir. *güvey, güveyi 2. 'bir kızın, ailesinden olan büyüklere göre o kızın kocası, damat'. Eski kaynaklarda güyegü (>güyeği) olarak geçer. TDES: 168.*

42. faşil kesik (s.47.)

faşil: köşek 'deve yavrusu'. Arap harfli metinde kelimenin imlâsı كَشَكْ biçimindedir. 330. mısırda geçen bu kelimenin diğer nüshalarda, farklı karşılıkları olmadığına göre *kesik* biçimde okuma tamamen bir yakıştırmadır. *الفصيل: veledü'n-nâka ev el-bağara... Mu'cemü'l-Vasît: 717.; köşek 'a young animal'. Kıp. XIII al-faşil 'camel colt' EDPT: 753.; köşek, (köçek): Deve yavrusu. Fıraş: döşek, himar: eşek, fâsil [Ar.]: köşek basal: soğan. (Fer. XIV.25), TTS-IV: 2703.*

43. neciyy zardaş (s.48.)

neciyy: rāzdaş 'sırdaş'. Bu kelimeyi araştırmacı yapmış olduğu alfabetik dizine *Neciyy: Zardaş (sırdaş)* (s.90.) şeklinde almış ve anlamlandırmıştır. Türkçede *zardaş* 'sırdaş' anlamında bir kelime bulunmamaktadır. Farsça *rāz* 'sır' ve Türkçe +*daş* ekinden türemiş *rāzdaş* 'sırdaş' biçiminde ve anlamında bir kelime Türkçenin söz varlığında yer almaktadır. *neciyy: raz issi*, Topaloğlu, K.Trç.II: 807/105

44. ğurūb tolunmak gün (s.48.)

ğurūb: *tulınmak* gün 'güneş gurup etmek, batmak'. Eski Anadolu Türkçesinde güneşin batması anlamında kullanılan fiil *tolun-değil, tulın*-dır. Araştırmacı, bu kelimeyi dizine *tolumak gün* biçiminde almıştır. *dulunmak, (tulunmak): 2. Batmak, gurubetmek, TTS-II: 1250-1251.*

45. ħilāf sükūt (s.48.)

ħilāf: söğüt 'söğüt ağacı'. Eserin sonunda yer alan Arap harfli metinde kelime şöyle geçmektedir: ħilāf سَكْتْ. Bu imlâ ile yazılan bir kelimeyi *sukūt* okumak oldukça zordur. Arapçadan dilimize geçen "sükūt" ve Türkçe "söğüt" kelimelerinin imlâları Arap harfli metinde birbirinden tamamen farklıdır. *شجر الصفصاف: الخلف* 'söğüt' Mu'cemü'l-Vasît: 260.; *söğüt (sögöd) in Uyğ. a generic term for 'tree'.; Xak. XI. söğüt şacaru 'l-xilāf 'willow-tree' Kaş. I 356; Kıp./Tkm. XIII. al-şafşāf 'willow' (Kıp. ta:l) Tkm. söğü:t Hou. 8,6. EDPT: 819.*

46. **zalağ** dayanacak yirdür (s.49.)

zalağ: dayanacak yêrdür 'kayacak, kaygan olan yer'. *tayınmak*, (*tayırınmak*) : *Kaymak, sürçmek. Ez- zelâkatü [Ar.]: Tayıncak yer ki üzerinde ayak durmaya tayırına. (Terceman. XV. 379) TS-V:3779. ; zeleğ: tayıncak Topaloğlu, K.Trç. II:747/45. Kelimenin Arap harfli metindeki imlâsı ذَابِنُجُوقُ biçimindedir. Araştırmacı, Türkçe kelimelerin okunuşunda genellikle harekeleri görmezlikten gelmiştir. dayanmak, (tayanmak): Güvenmek, itimat etmek. El-i'timad [Ar.]: Tayanmak mânasına. (Kam. XVIII-XIX. 1, 652), TTS-II: 1030. dayın- (< tay-) 'kaymak, sürçmek' ve dayan- (<taya-) 'dayanmak, güvenmek, itimat etmek' fiilleri hem köken olarak hem de semantik olarak birbirinden farklı iki ayrı söz varlığıdır.*

47. **ğabes** 'odun pâresi (s.49.)

Dizine *ğabes: Odun pâresi* (s.83.) şeklinde alınan kelime, "ğabes" *od+uñ pâresi* okunmalı ve anlamı 'ateş parçası' olarak verilmelidir. *ğabes: pâra od Topaloğlu, K.Trç.II: 787/85.; قيس : 'firebrand'. Elias: 522. odun (<oduñ) kelimesi od 'ateş' kelimesinden türemiştir. Arap harfli bazı metinlerde od+uñ ve oduñ aynı imlâda (أودك) olsa bile, burada ðabes Arapça sözcüğün Türkçe karşılığı, 'ateş parçası' anlamına gelen od+uñ paresi'dir.*

48. **ğaşim** 'işi çekişendür (s.49.)

ğaşim: İşi çekişen (s.70.) biçiminde okunan ve dizine alınan tanık metinde şöyledir: *ğaşim çekişen kişidür*. Arap harfli metinde bu sözün imlâsı كِشِينُ كِشِيدِرُ خَمِيم biçimindedir. Nüsha farklarında 382. mısranın dipnotu yer almadığına göre bu ibare, Arapça tanığın anlamına bakılarak *işi çekişendür* biçiminde gelişigüzel okunmuştur. *ğaşim: katı tartışıcı, tartışıcı*. Topaloğlu, K.Trç.II: 732/30.

49. **nefeş** 'üfürmek (s.50.)

nefeş: ürmek 'üfleme, üfürmek'. Arap harfli metinde kelimenin imlâsı أُرْمَنُ şeklindedir. 395. mısranın nüsha farkları, dipnotlarda yer almadığına göre kelimenin bütün nüshalarda *ürmek* şeklinde geçtiğini varsayabiliriz. *ürmek(I), (üvürmek): Üfürmek, üfleme*. TTS-VI: 4080. Eski Türkçe metinlerde de geçen *ür-* 'kabarmak, şişmek, üfleme' fiili, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bugünkü yazı dilimizin söz varlığında bulunan *üfleme*

kelimesiyle aynı anlamda kullanılan arkaik bir biçimdir. *neffāş: ürıcı* Topaloğlu, K.Trç.II: 811/109.

50. *huṭām* sinen kurulıktan (s.50.)

huṭām: sinan kurulıktan ‘aşırı derece kuruyup kırılacak hâle gelen’. Araştırmacı, bu ibareyi yapmış olduğu alfabetik dizine de *Huṭām: Sinen kurulık* (s.69.) şeklinde almıştır. *sınmak: 1. Kırılmak, parçalanmak, münkesir olmak*, TTS-V:3448.; *ḥaṭm: sı-; huṭām: uvak, uvanmış kuru ot, huṭamet: sıyıcı* Topaloğlu, K.Trç.II:726/24. Arapça *huṭām* kelimesinin Türkçe karşılığı *sin-* (siñ-) değil, *sın-* (<sı-) ‘kırılmak, parçalanmak, ufalanmak’ fiilidir. *sin-* ‘hazmolunmak, yerleşmek, hoşla gitmek, emilmek’ anlamındaki fiil, köken ve semantik olarak *şınmak*’tan farklıdır. *siñ-* ‘to sink into (something Dat.); to be absorbed, digested’, EDPT: 833.

51. *maḥāz* koçi beru tutmakdurur (s. 51.)

maḥāz: kiçi buru tutmak durur ‘oğlan doğurma sancısı’. Arap harfli metinde bu ibarenin imlâsı *كچی برُو طُمَقْدُرُر* biçimindedir. Araştırmacı bu kelimeyi dizine de *Meḥāz: Kuçi (yavru) beru tutmak (doğum anı) 424* (s.87.) şeklinde almıştır. *buru: Ağrı, sancı. Meḥāz: [Ar.]: Avradı buru dutmak. (Müntehab. XVII. 87-1) TTS-I:713.; buru tutmak: Gebe kadına doğum sancısı gelmek Mahāz [Ar.]: Hatunu doğurmak zahmeti tutmak ki buru tutmak tabir olunur. (Aks.XVII-XVIII.485-2) TS-I: 718.; krş. meḥāz: oğlan doğurmak ağrısı* Topaloğlu, K.Trç.II: 803/101. *kiçig>kiçi: (al-ṭifl ‘child’)* EDPT: 696.

52. *naqr* ’urmak (s.52.)

naqr: ürmek ‘üfleme’. Dizine de *Naqr: ’Üvürmek (üfürmek, ’oymak) 432* (s.90.) biçiminde alınan bu kelimenin Arap harfli metindeki imlâsı *أُرْمَكْ* şeklindedir. *naqr: üri-* Topaloğlu, K.Trç.II:812/110.

53. *cezer* keşir (s.52.)

cezer: geşür ‘havuç’. Dizine *Cezer: Keşir (çekilen) 443* (s.67.) olarak alınan bu sözün Arap harfli metindeki imlâsı *كَشُور* biçimindedir. *جزر*: *Carrots. Elias:113.* Bu kelime Türkçenin eski kaynaklarında yer alan çok eski bir söz varlığıdır. *keşür, (keşir, kişür): Havuç. El-cezeretü [Ar.]: keşür ve havuç dedikleri nesne. (Terceman.XV.241) TTS- IV: 2457.; geşür: havuç DLT:44. geşür kelimesinin kökeni*

konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. *keşir yer. 'havuç' ~ OT (Oğuzca) geşür Kâşgarlı Mahmud'a göre, Farsçadan alınmıştır (Far. gazar). Ancak Oğuzca geşür'ün doğrudan doğruya Farsça gazar'dan geldiği söylenemez.* TDES: 234-235.

54. intiḥāb ayurtlamakdur (s.53.)

intiḥāb: üyürtlemektür 'seçmek'tir. Çalışmada esas alınan nüshanın fotokopisinde kelimenin imlâsı اِيْتِيْهَابُ biçimindedir. *To select; pick out; choose and take.* Elias: 694.; *üyürtlemek : İyisini seçmek, tercih etmek. El-intiḥāb [Ar.] : İhtiyar etmek ve üyürtlemek (Ah. XVI.96) TTS-VI: 4060-4061.* Nüsha farkları dipnotta belirtilmediğine göre, kelime hem imlâ olarak hem de anlam bakımından *üyürtle-* (<üdü-)'seçmek' fiilinden başka bir biçimde okunamaz.

55. mellāḥ gemi ıssıdurur (s.53.)

mellāḥ: gemi ıssi durur 'gemi sahibi'. Ayrıca araştırmacı tarafından dizine *Mellāḥ: Gemi esi 466* (s.87.) olarak alınan bu sözün Arap harfli metindeki imlâsı كَمِي ايسيدُرر biçimindedir. *ıssi ve esi* biçiminde okunan ve dizine alınan bu söz *gemi ıssidür. is, (ıssi): Sahip, malik, TS-III: 2096. ıssi: 1. Sıcaklık, hararet, TTS-III: 1979.*

56. medḥūr sürülmüş (s.53.)

medḥūr: sürülmüş 'kovulmuş, sürülmüş'. Arap harfli metinde kelimenin imlâsı سُرُكْمِش biçimindedir. 459. mısırada geçen bu kelimenin dipnotta, nüsha farkları belirtilmemiştir. Bu yazılışta olan bir kelimeyi "sürülmüş" okumak imkân dâhilinde değildir. Metinde *medḥūr* 'kovulmuş' kelimesinin Türkçe karşılığı *sür-ik-miş* 'kovulmuş, zelil, hor' anlamındaki tanıktır. *d•œ : Tard etmek, kovmak, uzaklaştırmak. KKA: 181; sürüñmiş, (sürükmüş):Kovulmuş, sürülmüş, taşlanmış; perişan, zelil. TTS-V: 3636.*

57. ilḥāḥ biçiddin tutmakdurur (s.53.)

ilḥāḥ: becid tutmak durur 'ısrar etmek'. *İlḥāḥ: biciddin tutmak (ısrar) 462* (s.63.) şeklinde okunan söz; Farsça *be+* 'ile' Arapça *cid(d)* ve Türkçe *tutmak* fiillerinden oluşmuş bir birleşiktir. *becid dutmak, (becid durmak, becid tutmak): 1. İkdam etmek, üzerine düşmek, ısrar etmek. İlḥāḥ [Ar.]: Becid tutmak. (Müntehab. XVII.7-1) TTS-I: 474-*

475.; *becit* 'gerekli, ivedi, acele' Farsçadan alındığı anlaşılıyor: *Far. ba-cidd*. TDES: 46. krş. بجد : *To abide, dwell*. Elias: 50.

58. taḥayyuz 'olaşmak (s.54.)

teḥayyüz: ulaşmak 'yetişmek, erişmek'. Dizine de *Teḥeyyüz: 'Olaşmak (taraf tutmak) 478* (s.65.) şeklinde alınan ve anlamlandırılan kelime *ulaşmak* 'ulaşmak, yetişmek, erişmek, kavuşmak' fiilidir. Taradığımız Türkçe kaynaklarda *olaşmak* 'taraf tutmak' anlamında bir fiile rastlanılmamıştır. حوز (*müteḥayyiz*): *Katılan, dahil olan* KKA: 157.; *müteḥayyizen: ulaşacağıın* Topaloğlu, K.Trç.: 729/27.

59. vuḳūb dolanmak (s.54.)

vuḳūb: dulinmak 'batmak, güneş gurup etmek'. Arap harfli metnin fotokopisinde kelimenin imlâsı دُولِمَقْ biçimindedir. وقب : 113/3 (=Gece karanlığının çökmesi yahut ayın karanlığa girmesi= *husufa uğramasıdır*. KKA: 556. Türkçede 'batmak ve gurup etmek' anlamındaki fiil *dolan-* değil *dulin-* 'dır. *vaḳb: karañur-* Topaloğlu, K.Trç.II: 820/118; *karañur-* 'Karanlık basmak, karanlık çökmek' Topaloğlu, K.Trç. II: 368.

60. me' şūş 'Uvakdur (s.55.)

me' şūş: aruḳdur 'cılız, zayıf'. Arap harfli metinde اَرُقْدُر şeklinde yazılan bu kelimenin *uvakdur* biçiminde okunması oldukça zordur. *uvak* okunan kelime imlâdan da anlaşılacağı üzere *aruk* 'zayıf, cılız' dir. *arık (II), (arığ, aruk): Zaiif, cılız*, TTS-I: 198.

61. mehşūş kapılmış (s.55.)

merşūş: kaplanmış. Dizine de *mehşuş: Kapılmış 494* (s.87.) olarak alınan ibare, metinde şu şekilde geçmektedir: 494. iğâret il urmak kaplanmış merşūş (s.55.). 494. mısra ile ilgili nüsha farkları dipnotunda, bu ibarenin diğer yazma nüshalardaki biçimlerine yer verilmediğine göre *mehşūş kapılmak* şeklindeki bir okuyuş oldukça şaşırtıcıdır. هَشْ : *To be crisp, brittle, or fragile*. 'kırılmak, gevrek olmak, yaprak dökmek' Elias:759. *kapılmak* fiilinin bu anlamlarla bir ilgisi bulunmamaktadır. *kapla-* [*kaplayı yağmur: tabak [Ar.], yağmak imiş: insicam (Asım. XVIII-XIX48); TTS-IV: 2247.*] الرشش : 'To sprinkle, to water streets or roads, to shower; drizzle'. Elias: 251.

62. **isāme** oturtmak (s.55.)

isāme: otarmağ 'otlatmak'. Dizin bölümünde *İsāme: Otturmak (otlatmak) 505* (s. 63.) olarak verilen bu söz, Arap harfli metinde *أُوتِرِمَقُ* şeklinde yanlış harekelenmiştir. *ot* kelimesinin fiili, *ot-tur-* değil, *otar-* dir. *isāmet. otar-* Topaloğlu, K.Trç.II:755/53.; *otarmak: Hayvanı yaymak, otlatmak, doyurmak.* TS-V: 3025.; *El-İsāme [Ar.]: Davar otarmak. (Ah. XVI.54.)* TTS-V: 3027. *otarmak* 'otlatmak' *ot* 'ot' isim kökünden +ar/+er isimden fiil yapım ekiyle türemiş bir biçimdir.

63. **ḥaniş** çocukdur (s.55.)

ḥamiş: şucukdur. Dizin bölümüne *Ḥamis: Çocuk (Perşembe) 514* (s.70) şeklinde alınan bu söz, Arap harfli metinde *صُجُّدُرٌ حَمِيصٌ* imlâsıyla yazılıdır. Araştırmacı tarafından bu tanığın diğer nüshalardaki karşılığı, dipnotta şu şekilde belirtilmiştir: // *bağırsak:sucukdur A.* Burada *sucuk*, *bağırsak* kelimesinin nüsha farkı değil, *şucuk*, *ḥamiş* kelimesinin Türkçe karşılığıdır. *sucuk* ~ Krg. *çuçuk 1. 'Kalın bağırsak'; 2. 'at sucuğu'. Benzeşme (assimilation) sonunda oluşmuştur.* TDES:376. *çocuk (Perşembe)* olarak okunan ve anlamlandırılan kelime de *sucuk* kelimesinin *çuçuk*'a dönüşmüş biçimidir.

64. **raşin** berek olandur (s.56.)

raşin: berk olandur 'sağlam, muhkem'. Dizine *Raşin: berek (sağlam) 516* (s. 72.) olarak alınan kelime, *berk*'tir. *berk (perk): 1. Sağlam, sıkı, muhkem, kuvvetli.* TTS-I: 513.

65. **kaşk** akıt (s.56.)

aķıt: keşk 'yoğurt kurusu,, ekşimik'. Dizin bölümünde de *Kaşk: Akıt (bir tür yemek) 525* (s.85.) olarak verilmiştir. Burada madde başı yanlış alınmıştır ve araştırmacı Türkçe karşılığı, Arapça madde başı olarak almıştır. *keş, (keşk): Yoğurt kurusu, ekşimik. El-aķt [Ar.]: keş dedikleri nesne ki yoğurttan ederler. (Ah. XVI.81).* TTS-IV: 2455.; *keş(1): 1. 'yağı alınmış süttten veya yoğurttan yapılan peynir'; 2. 'kış için kurutulan yağsız, tuzsuz yoğurt' <Far. kaşk 'sour mil dried'. TDES: 234. keşk Arapçanın da söz varlığında yer alan bir kelimedir. keşk 'arpadan yapılan bir tür yemek': Mu'cemü'l-Vasît: 820.; keşk: 'Arpa suyuna dahi derler, ve dahi keş dedikleri nesne ki yoğurttan ederler'. Ahter.: 207.*

66. muhterif kesb iden (s.57.)

muhterif: kesb eden 'kazanan'. Dizine *muhterif: kesb iden* 539 (s.88) olarak alınan söz, metinde *muhterif* biçimindedir. Eserin sonunda yer alan Arap harfli metinde kelimenin imlâsı مقترف كسب ادن biçimindedir. *iktirâf. kazan-; kesb eyle-* Topaloğlu K.Trç. II: 789/87.

Toplam 542 mısradan oluşan bu eserde, Doç.Dr. Cemal Muhtar yukarıda açıkladığımız pek çok örnek gibi, eserde geçen Türkçe kelimeleri yanlış okumuş ve imlâlarını birbirine karıştırmıştır. Bunun yanı sıra eserde bugünkü yazı dilimizin tarihini teşkil eden Eski Anadolu Türkçesine ait pek çok fonetik ve morfolojik özellik ya görmezden gelinmiş ya da modernize edilmiştir. Arapça kelimelerin dizininde Türkçe kelimelerin anlamları belirtilmemiştir. Bugünkü yazı dilinde kullanımdan düşmüş pek çok arkaik sözcüğün hangi anlamda olduğu açıklanmamıştır.

Ferîsteoğlu Lügati, Karahanlı ve Kıpçak sahasında yazılan sözlüklerden sonra Anadolu'da kaleme alınan ilk sözlük olması bakımından filolojik çalışmalarda önemli bir yer teşkil eder. Bu sebeple bu Arapça-Türkçe sözlüğün söz varlığı üzerinde yapılacak olan filolojik bir araştırma, bugün kökenini unuttuğumuz pek çok kelimeyi tespit edip, yapısını çözümlenmede Türkoloji sahasına önemli derecede katkı sağlayacaktır.

Kısaltmalar:

Ahter: *Ahter-i Kebîr*, İstanbul, H.1310.

BFTS: Dr. Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1993.

Burhân-ı Katı: *Mütercim Âsım Efendi, Burhân-ı Katı*, TDK, Ankara, 2000 (hazırlayanlar: Prof.Dr. Mürsel Öztürk, Dr. Derya Örs.)

DLT: *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972.

DS: *Derleme Sözlüğü*, Cilt I-XII, TDK, 2. baskı, Ankara 1993.

EDPT: Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

Elias: *Elias Modern Dictionary Arabic-English*, by Elias A. Elias-Edward E. Elias, 18th Edition, Cairo-Egypt 1992.

EUTS: A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, İstanbul 1958.

İMS: Doç.Dr. Recep Toparlı, *İrşâdü'l-Mülük Ve's-Selâtin*, TDK, Ankara 1992.

KKA: *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı*, İstanbul 1986. (mütercim: Mahmud Çanga).

Mu'cemü'l-Vasît: *El-Mu'cemü'l-Vasît*, Cilt I-II, Kahire 1972.

OTWF: Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon*, Vol.I-II, Wiesbaden 1991.

Redh.: *A Turkish and English Lexicon*, by Sir James W. Redhouse, Constantinople 1921.

TDES: Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.

Topaloğlu, K.Trç.II: *Muhammed Bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi İkinci Cilt (Sözlük)*, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1978. (hazırlayan: Dr. Ahmet Topaloğlu.)

TS: *Türkçe Sözlük*, Cilt I-II, TDK, 9. Baskı, Ankara, 1998 (hazırlayanlar: Prof. Dr. İsmail Parlatır- Prof. Dr. Nevzat Gözaydın- Prof. Dr. Hamza Zülfikar).

TTS: *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Cilt I-VIII, TDK, 3. Baskı, Ankara 1995.